

Pukovnik, prof.
dr GAVRO PERAZIĆ

Međunarodne implikacije oslobođenja i vojnog zaposedanja Trsta od strane Jugoslovenske armije

Borba za Trst i Julijsku krajinu imala je za Jugoslaviju ne samo vojni već i politički značaj, kako je istakao i Tito u odgovoru feldmaršalu Aleksanderu 4. maja 1945. godine.¹

Shodno tome, valja se prisetiti Odluke koju je donelo Predsedništvo AVNOJ-a 1943. godine, u kojoj se potvrđuje Odluka Slovenačkog narodnooslobodilačkog odbora i Zemaljskog antifašističkog veća narodnog oslobođenja Hrvatske o priključenju Slovenačkog primorja i druge slovenačke teritorije Sloveniji, a Istre, Rijeke i Zadra Hrvatskoj, odnosno Jugoslaviji. Neki pisci tvrde da je taj akt imao uži značaj, te da smo bili svesni da on tada ne može dobiti međunarodno priznanje.² Zbog toga je rukovodstvo NOP-a prepustilo Predsedništvu AVNOJ-a, a ne AVNOJ-u (kao plenumu), da takav akt potvrdi. Navodno, bilo je jasno da je na osnovu Atlantske povelje 1941. godine i drugih dokumenata iz međusavezničkih odnosa projavljao stav da se za vreme rata državne granice ne mogu teritorijalno menjati.

Vojnim operacijama koje su vođene u završnoj fazi rata na zapadnim granicama naše zemlje trebalo je, prema opštoj zamisli, da se obezbede uslovi za političko rešenje tog problema stvaranjem

¹ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (u daljem tekstu: Zbornik...) tom XI, knjiga 4, str. 1024—1027.

² L. Geršković, *Historija narodne vlasti*, »Savremena administracija«, Beograd 1957, str. 227—228.

vojno-političke osnove, kako bi se saveznicima onemogućila prevelika sloboda u izboru alternativa kada se, konačno, taj problem bude rešavao.

Zato je neophodno sagledati Dogovor između Tita i Aleksandera, zaključen 21. februara 1945. u Beogradu,³ na koji su se često svi pozivali u sporu između saveznika, a i činjenično vojno rešenje tog problema.

Pri tome, značajna su dva ograničenja: prvo, velika je šteta što ne posedujemo naše originalne dokumente u vezi sa tim razgovorima (zabeleške, zapisnike i sl.), već samo prevode dokumenata engleske provenijencije (objavljeni u Zborniku VOT-a, tom XI, knjiga 4); drugo; zbog prvog ograničenja prinuđeni smo, a i poželjno je, da koristimo i neke reference italijanskog porekla,⁴ jer su italijanski autori mnogo pisali o tom problemu, što je i razumljivo.

Taj dogovor je u javnosti poznat kao »Zajedničko saopštenje o poseti feldmaršala Aleksandera maršalu Titu«.⁵ Prema tom dokumentu, razmatrana su sledeća pitanja: 1) koordiniranje budućih operacija sa dejstvima NOV Jugoslavije; 2) pružanje materijalne pomoći saveznika Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije u borbi protiv zajedničkog neprijatelja; 3) pitanja administrativnog aranžmana između oružanih snaga maršala Tita i feldmaršala Aleksandera u zajedničkim završnim operacijama.

Razgovor između njih imao je vojnički karakter, a vođen je u atmosferi najveće srdačnosti i saglasnosti u vezi sa svim pitanjima.

Vojnički karakter razgovora ukazuje na to da se njime nisu prejudicirala politička rešenja koja će uslediti. Naziv dokumenata još nije značio neku čvrstu međunarodnopravnu obavezu, jer i sadržaj Dogovora nije specificiran do detalja.

Međutim, iako je taj dogovor imao klasičan vojni karakter, ono što je sadržao nije davalo potpunu slobodu u ponašanju, jer se u ratu čak i neprijatelju data reč mora poštovati i održati — *fides hosti servanda*.

Vojnička situacija je bila jasna uprkos izvesnim nerazumevanjima druge strane (saveznika), koja je pokušala da lansira tvrdnju

³ Sa jugoslovenske strane bili su prisutni vrhovni komandant J. B. Tito i general-major V. Velebit, šef jugoslovenske vojne misije u Londonu, a sa strane saveznika feldmaršal H. Aleksander, glavni komandant savezničkih snaga za Sredozemlje, brigadir F. Maklejn, šef 37. vojne misije (Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 4, prilog 3).

⁴ Giorgio Vallussi, *Il confine nordorientale d'Italia*, Institut di sociologia internationale, Trieste 1972, pp. 181—184.

⁵ Isto, prilog C.

da je ona zauzela i oslobodila Trst. Naime, snage Jugoslovenske armije (JA) oslobodile su 1. maja Trst, a 2. maja jedinice Novoze-
landske divizije ušle su u predgrađa grada.

U vezi s tim, feldmaršal Aleksander je 4. maja uputio poruku maršalu Titu, u kojoj je prigovarao da se ne poštuje Beogradski dogovor i da je JA preduzela jednostranu akciju kojom je zauzeta teritorija na zapadu sve do reke Soče. Osim toga, napominjao je da on (Aleksander) mora imati potpunu kontrolu nad tim područjima, ukazujući Titu na sledeći stav iz Dogovora: »Vi ste ponudili, a ja sam prihvatio, da sve Vaše snage u tim područjima budu stavljene pod moju komandu«. ⁶ Naime, čudi se što Tito ne poštuje Dogovor zaključen u Beogradu.

Aleksanderova zamisao telegrafski je saopštena maršalu Titu. U njoj Aleksander tvrdi da su njegovi planovi slični onima koji su u Beogradu dogovoreni, i kaže: »Pretpostavljam da će bilo koje Vaše snage koje bi se našle u oblasti zahvaćenoj mojim operacijama doći pod moju komandu, kao što ste Vi to sugerisali prilikom naših nedavnih diskusija u Beogradu, i da ćete sada izdati zapovesti u tom smislu«. ⁷ U telegramu Čerčil, od 5. maja, Aleksander kaže: »Tito... se sad našao u mnogo jačem vojnom položaju nego što je to predviđao kad sam bio u Beogradu i želi da to unovči. On se tada bio nadao da će ući u Trst kad ja budem konačno izašao iz njega. Sada želi da se učvrsti tu i da mi dozvoli samo pravo korišćenja.« ⁸

U odgovoru vrhovnog komandanta maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita na poruku feldmaršala Aleksandera, koji je upućen 5. maja 1945, postoje izvesne indicije koje ukazuju na to da je Aleksander suviše ekstenzivno shvatio dogovor zaključen u Beogradu, odnosno slobodu svog ponašanja kada se bude našao sa svojim trupama u Julijskoj krajini. ⁹ No, sasvim sigurno, taj dogovor otkriva i izvesne nepreciznosti, bolje reći mogućnost jednostranog tumačenja prema zaključenom Dogovoru, čija je realizacija sigurno zavisila od toga ko će tada imati bolje vojne pozicije.

Tito je u odgovoru poručio Aleksanderu: »Iznenaden sam zbog Vaše spremnosti da posumnjate u pogledu poštivanja s moje strane dogovora koji smo postigli u Beogradu... Čak sam još više iznenaden, jer sam u svojoj poruci od 2. maja podvukao da se držim riječi koju sam dao u Beogradu o tome da možete koristiti luke Trst

⁶ Vidi, V. Čerčil, *Memoari*, tom VI, str. 495.

⁷ Isto, str. 495.

⁸ Isto, str. 496.

⁹ *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1945*, Beograd 1984, str. 37, dok. 29.

i Pulu, kao i komunikacije koje vode prema Austriji radi snabdevanja Vaših trupa».

Međutim, naredni sadržaj tog dogovora otkriva i neke nove stvari iz njihovog razgovora. Naime, Tito ukazuje na to da se kasnije situacija izmenila (svakako, misli se na situaciju u vreme razgovora u Beogradu) iz sledećih razloga:

»1. Moje trupe su brzo napredovale u pravcu Rijeka — Postojna, a Vaš desant u Trstu koji sam očekivao nije izvršen.

2. Zbog primirja koje ste sklopili na talijanskom frontu, sa njemačkim snagama moje trupe su zapale u tešku situaciju, jer su Nijemci počeli da pojačavaju svoje trupe na našem frontu. Zato sam odlučio i naredio mojim jedinicama da jednim smionim manevrom zauzmu komunikacije koje vode prema Rijeci od Postojne i Trsta i da napadnu u isto vrijeme grad Trst. Ova operacija je imala veliki uspjeh. Kada je kapitulirala njemačka armija u Italiji, ja sam naredio da se što prije zauzme grad Tržič i drže položaji na rijeci Soči da bi se pružila zaštita operacijama u samom Trstu i spriječilo Nijemce da dovedu pojačanja sa talijanskog fronta».¹⁰ Zauzimanje tih teritorija ima ne samo vojni već i politički karakter, jer su nam nepravedno otete posle prvog svetskog rata.

Prema tome, nije bilo sporno korišćenje komunikacija, niti raspolaganje lukom Trst za dalje operacije savezničkih snaga.¹¹

Nešto kasnije, u izjavi »Tajmsu« (Times), Tito je izričito ukazao na to da mu je Aleksander rekao da su mu potrebna pristaništa i komunikacijske veze iz Trsta za snabdevanje trupa na severu, ali »mi ništa nije rekao o tome ko će zauzeti Trst. Ovo je ostavljeno samom razvoju kampanje«.

Na osnovu te dokumentacije treba da dobijemo odgovor na pitanje: da li je Jugoslovenska armija, kao saveznička snaga, imala pravo da oslobodi Trst i da drži krajeve koje je vojnički zauzela sve do Mirovne konferencije u Parizu 1947. godine.

Šta se može zaključiti na osnovu engleskih izvora? Prema zapisniku sa sastanka Aleksandera i Tita, održanog 21. februara 1945, Aleksander je saopštio nekoliko ideja i objašnjenja, koja su bila »čisto ispitivačka«, i da će o celoj situaciji obavestiti *Kombinovani odbor načelnika generalštabova*. Naime, on je naveo sledeće: kad zauzme Austriju, biće mu potrebne komunikacije prema Trstu i Trst. Prema oceni Aleksandera »na prvi pogled«, to bi podrazumevalo

¹⁰ Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 1025.

¹¹ Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1945, isto.

»zauzimanje celog teritorija zapadno od granice iz 1939. godine« i formiranje savezničke vojne uprave na toj teritoriji, s tim da se ne prejudicira konačno rešenje na mirovnoj konferenciji.

Tito je, prema zapisniku, dao dve primedbe: *prvo*, da se zadrži civilna uprava koja je već tamo uspostavljena, mada prihvata ideju o vojnoj upravi i da civilna vlast odgovara vojnoj upravi; *drugo*, iako shvata cilj zaštite saobraćajnica između Trsta i Austrije, ne smatra da će saveznicima biti potrebno da okupiraju istarski poluotok, te, ako žele, mogu čak koristiti i saobraćajnice koje prolaze kroz Ljubljano.

Iz zapisnika sa konferencije u Glavnoj komandi savezničkih snaga, održane 2. marta 1945, saznaje se sledeće: budući da su komunikacije Trst — Austrija bile Aleksanderove, on je rekao da za njih snosi punu odgovornost, jer ih obezbeđuje vlastitim snagama. Interpretirajući Titov stav, tom prilikom je Aleksander ukazao na to da se Tito složio što se tiče saobraćajnica i područja kroz koje se one protežu, ali je tamo već postavio (misli na Tita) civilnu vlast. Dalje se navodi da Tito želi, kad odu britanske i američke snage, konačno da preuzme celu severoistočnu Italiju, istočno od reke Soče. I najzad, u područjima oko saobraćajnica Tito je voljan da stavi svoje trupe pod komandu glavnog komandanta savezničkih snaga, a svoju civilnu vlast pod savezničku vojnu upravu koju postavi glavni komandant savezničkih snaga. Ali, Tito je pripitao, zapisano je u tom dokumentu, zašto je neophodno postavljati vojnu upravu u čitavoj Istri, jer komanda nad čitavim područjem nije neophodna za vojne komunikacije.

Dakle, ni u jednom dokumentu se ne precizira to ko će prvi ući u Trst i ko će biti oslobodilac tog grada i ostalog područja na kojem se nađu snage Jugoslovenske armije sa saveznicima. Normalno je pretpostaviti — čije su komunikacije taj treba i da ih obezbedi. Ali, komunikacije su uski koridori, a teritorija o kojoj se radi šire je područje, pa je zato Tito pitao zašto je potrebna vojna uprava na čitavoj Istri.

U jugoslovenskim dokumentima nigde ne piše da će se trupe Jugoslovenske armije staviti pod komandu savezničkih snaga, dok se u engleskim to stalno podvlači. Mi ne verujemo da je dato takvo obećanje, jer komanda nad nekom stranom vojskom može značiti i njenu upotrebu u razne svrhe, pa i neželjene.

Sledeće pitanje, takođe interesantno, vezano je za činjenicu, koja se ne osporava, da se zadržava jugoslovenska civilna vlast. To je i u Beogradu potvrđeno, ali na ratištu primat imaju uvek vojne

vlasti (vojne uprave). Dakle, situacija je bila takva da je postojala civilna vlast jedne, a vojna vlast druge države. To je pravno neregulirano pitanje, jedna vrsta neobičnog kondominijuma *suigeneris*. Konfuznost koja iz toga proizilazi navodi na zaključak da je Titova izjava »Tajmsu« o tome da je čitava stvar »prepuštena vojnoj kampanji« bila logična i istinita. Upravo ta vojna kampanja je omogućila da oružane snage Demokratske Federativne Jugoslavije prve stignu u Trst i uspostave faktičku vojnu vlast do Mirovnog ugovora 1947. godine. S tim u vezi, i Titu je bilo jasno da do konačnog rešenja zauzetu teritoriju ne može pripojiti svojoj državi, jer bi izvršio aneksiju (subjugaciju), što bi značilo kršenje normi međunarodnog prava.

Postavlja se pitanje: da li jedna saveznička armija (Jugoslovenska armija) treba da zastane na vojištu u svom napredovanju ako druga saveznička armija nije u stanju da ostvari tempo ugovorenog napredovanja (izvođenje desanta na Trst), koje su obećali ili planirali saveznici. Poznato je da su tek 27. aprila engleske trupe prešle Adiđe, 222 km udaljeno od Trsta, dok su snage Jugoslovenske armije u isto vreme bile na San Pietro, na Karsu (Pivka), svega 41 km od Trsta. Dakle, nužnost koja je proizašla iz stanja na vojištu rušila je sve aranžmane između savezničkih armija, ako su postojali, ako one nisu bile sposobne da ih vojnički realizuju. Takvo stanje na vojištu, u stvari, zahtevalo je »smeli manevar« Jugoslovenske armije i da prva stigne u taj grad. Međutim, njegovo predavanje posle toga drugoj vojsci, protiv volje i uz tolike žrtve, neočekivan je ishod iskrenog ratnog savezništva. Pri tome, ne treba zaboraviti da se s tim ne želi prejudicirati konačno rešenje koje je trebalo tek da usledi na mirovnoj konferenciji, na kojoj je jedino meritorno moglo da se odluči o teritorijalnim promenama. Otuda je Jugoslovenska armija imala pravo, isto kao i savezničke armije, da to konačno rešenje sačeka u svojstvu oslobodioca.

Međutim, naše pozivanje na istorijske nepravde nije značilo da ih silom želimo ispravljati, već naše ubeđenje i iskrenu nadu da će se na predstojećoj mirovnoj konferenciji to rešiti u našu korist. Tito je računao i na suprotno rešenje, ali ga to nije obeshrabilo da se do kraja bori.

Tako stvorena situacija morala se brzo rešavati, što je postignuto prihvatanjem tzv. *Morganove linije*, kao linije razgraničenja okupacione zone dveju savezničkih sila, nazvane po general-lajtnantu Morganu, šefu Štaba savezničkog vrhovnog komandanta za Sredozemlje, koji je pregovarao sa jugoslovenskim predstavnicima. Naime, sporazumom o Julijskoj krajini između Jugoslavije, s jedne

strane, i Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država, s druge strane, u Beogradu 9. juna 1945, rešeno je sledeće: da deo teritorije Julijske krajine, zapadno od linije na karti (koja je priložena), uključujući Trst, železničke pruge i puteve koji odatle vode u Austriju, preko Gorice, Kobarida i Tržiča, kao i Pulu i pristaništa na zapadnoj obali Istre, bude pod komandom i kontrolom savezničkog vrhovnog komandanta. Dozvoljeno je stacioniranje ograničenom odredom do 2.000 ljudi jugoslovenskih regularnih snaga u određenom distriktu, koje im odredi saveznički vrhovni komandant, s tim da im u ostalom delu tog područja ne bude dozvoljen pristup. Osim toga, jedna mala vojna misija Jugoslovenske armije mogla je biti pridodata štabu Sedme armije kao posmatrač za ostalo područje Istre i Pule, ako je to potrebno.

Jugoslovenska armija se povukla zapadno od *Morganove linije* 12. juna u 8.00 sati po Griniču, a posebni aranžman za taj odred do 2.000 ljudi kasnije je sačinjen. Julijska krajina, koja je u tom aranžmanu shvaćena kao italijanska provincija iz 1939. godine, i to Gorica, Trst, Rijeka, Kvarner i Pula (Istra), podeljena je na zonu »A« i zonu »B«. Tako je i ostala sa posebnim pravnim statusom sve do memorandumu o saglasnosti o slobodnoj teritoriji Trst sa modifikacijama 1954. godine.

Da li smo na takvo rešenje morali pristati s obzirom na to da smo za te krajeve dali desetinu hiljada žrtava, odnosno da li smo imali drugi izbor? Opreznost rukovodstva Demokratske Federativne Jugoslavije bila je nužna, jer su u izgledu bili svi oni međunarodni procesi koji su DFJ i njenu vladu uveli u krug ravnopravnih pobedničkih sila na Mirovnoj konferenciji u Parizu.

Na vojničkom planu stvari su se sve više zaoštravale. Incidenti su bili sve češći, što se moglo očekivati u situaciji kada se dve vojske sa divergentnim interesima nađu na jedinstvenoj teritoriji. Uz to, status teritorije nije bio pravno definisan. U početku ni Čerčil ni Truman nisu hteli da izazivaju sukob, ali 1. maja Aleksander je izvestio Čerčila da Tito neće povući trupe ako mu se to naredi, sem ako mu to Rusi kažu.¹² Zatim, Aleksander je naglasio da će morati da vodi borbu sa Jugoslovenskom armijom ako mu Kombinovani odbor načelnika generalštaba naredi da okupira celu Julijsku krajinu. On nije bio zadovoljan raspoloženjem svojih trupa, jer su se divile Titovim partizanima, pa je smatrao da moraju biti oprezniji pre nego što zatraže od njih da se okrenu od zajedničkog neprija-

¹² V. Čerčil, *isto*, str. 495.

telja da bi se borile protiv saveznika. U tom izveštaju svom premijeru Aleksander, kao vrhovni komandant jedne savezničke vojske koji je mnogo hvalio našu vojsku, februara 1945, nakon samo tri meseca, pretpostavlja da će morati da ratuje protiv Jugoslovenske armije.¹³ Međutim, Čerčil je naredio: staviti »nogu na vrata« i sa Titom ne praviti nikakav sporazum o prisajedinjenju Istre, ili bilo kog dela predratne Italije do Mirovne konferencije, a imati dovoljno trupa, moderno naoružanje i demonstrirati ratnim vazduhoplovstvom.

Ozbiljno se razmišljalo o modalitetima: da li će to biti sukob graničnih razmera ili pravi rat. Najzad, 21. maja, i Truman je predložio da Ajzenhauer i Aleksander naprave demonstraciju sile na kopnu i u vazдушnom prostoru da bi osvestili Tita, ali je sumnjao da bi se neprijateljstva, ako budu počela, mogla tretirati kao pogranični incident.¹⁴

Nema sumnje da je opasnost od novog sukoba u tom delu Evrope, posebno Balkana, bila realna. Zato je borba na diplomatskom polju nastavljena na Mirovnoj konferenciji 1947. godine, gde smo preko slobodne teritorije Trst pokušali da parališemo gubitak dela Julijske krajine (zone »A«), koji smo napustili radi doprinosa miru, da ne bismo bili odgovorni za novu konfrontaciju u tom delu sveta. Iako s teškom mukom, morali smo prepustiti deo našeg stanovništva i naše etničke teritorije drugoj državi.

¹³ Tada je, prilikom boravka u Beogradu, februara 1945. godine, Aleksander izjavio: »Sjajne nacije ne nastaju slučajno, njih stvara karakter njihovih naroda. Jugoslavija može da bude zaista ponosna na svoje sinove«, da bi tri meseca kasnije izjednačio nas sa Hitlerovom i Musolinijevom vojskom.

¹⁴ V. Čerčil, isto, str. 502.